

[The page contains dense, handwritten text in a cursive script, which is largely illegible due to extreme contrast and noise. The text is organized into several columns and appears to be a detailed manuscript or set of notes.]

ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ

Θα προτιμούσα να άρχιζα αυτό τον λόγο για τις θεωρητικές τάσεις του μαρξισμού, μ' ένα ελάχιστο θεωρητικό απόσπασμα από το βιβλίο του Ζ. Φ. Λιοτάρ, «*Επιθυμητική οικονομία*» (J. F. Lyotard, «*Economie libidinale*», Minuit, σ. 117).

«Πρέπει να δούμε τον Μάρξ σαν συγγραφέα. Ένα συγγραφέα γεμάτο αίσθημα. Το κείμενό του, σαν μια τρέλα και όχι σαν μια θεωρία. Πρέπει να μπορέσουμε να διασπάσουμε το θεωρητικό του φράγμα και να του χαϊδέψουμε τη γενειάδα χωρίς περιφρόνηση αλλά και χωρίς λατρεία».

Θα προτιμούσα να έπαιρνα τον λόγο απόψε εδώ, όχι σαν θεωρητικός της κοινωνίας αλλά της γραφής, αφού η γραφή περνάει από το σώμα κι αφού για να χαϊδέψεις τη γενειάδα του Μάρξ, πρέπει να βρείς την αρχή της γραφής και την αρχή του σώματος. Την αρχή, όχι μόνο με την έννοια της αφετηρίας αλλά και της πρώτης αιτίας. Την αρχή του ανθρώπου: *Το ύφος. Γιατί ο άνθρωπος είναι το ύφος*, ακόμη και για τους μαρξιστές εκείνους που δεν το αναγνωρίζουν.

Το κείμενο και το έργο

Μιλάμε για τον Μάρξ χωρίς ύφος. Δηλαδή χωρίς γραφή και χωρίς σώμα. Μιλάμε (γράφουμε) άψυχα και άνευρα. Μιλάμε για το έργο του Μάρξ, μείον τη γραφή του, ενώ στη γραφή, στο κείμενό του και όχι στο έργο που συχνά εκπίπτει σε ιδεολόγημα, θα πρέπει μελετηρά ν' αναζητήσουμε τις θεωρητικές του προεκτάσεις. Ο Ρ. Μπάρτ είχε δίκιο. Δεν υπάρχουν πια ούτε προεκτάσεις, ούτε πεζογράφοι. Υπάρχει μόνο η γραφή. Πολύ περισσότερο δεν υπάρχουν και θεωρητικοί αν δεν μπορούν «να γράψουν» τη θεωρία. Αυτή την έκπτωση του κείμενου υπέρ ενός αμφίβολου περιεχομένου που μας έμαθαν στα Πανεπιστήμια, είναι καιρός να την καταγγείλουμε. Ένα κείμενο θεωρητικό που εκπίπτει, δηλαδή που γίνεται εύκολα «σημειώσεις» προς χρήση των φοιτητών δεν είναι κείμενο και δεν είναι γραφή, γιατί η γραφή (και το κείμενο) αρχίζει τότε μόνον όταν η «σύννοψη», η «περίληψη», οι «σημειώσεις» είναι αδύνατες.

Θα πρέπει να αναζητήσουμε τις θεωρητικές του προεκτάσεις στα κείμενα, γιατί αυτό που μας υπολείπεται, σήμερα εκατόν ένα χρόνια από τον θάνατο του Κάρλ Μάρξ, είναι περισσότερο η μελέτη (η ανάγνωση) της διασπαρμένης και ταυτόχρονα συστηματικής τους παρουσίας, παρά η ανάλυση της μονοπαγούς ενοποίησής τους σε *vulgata*. Μια γενεαλογία δηλαδή των κειμένων του Κ. Μάρξ παρά μια κριτική του έργου του. Να τι μας χρειάζεται. Την ισχύ της, η γενεαλογία αυτή, αντλεί από το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι απέναντι στο έργο (απέναντι στο σύστημα) παράγεται ένα νέο αντικείμενο. Μια τάση θεωρητική του έργου: Το κείμενο. Και το κείμενο διασπά, αποσπά και ταυτόχρονα παραπέμπει στο έργο ως διαφορά εντός του έργου. Παραπέμπει όμως και στην καταγωγή του έργου, κι αυτό είναι το σημαντικότερο. Το κείμενο απασχολεί ως συνοχή μορφής και συνεκτικότητα περιορισμένου μέσα στη «σειρά»

(*série*) στην οποία εντάσσεται και όχι μέσα στην υποθετική ενότητα¹ που διατηρεί. Η ενότητα του έργου δεν ενδιαφέρει τον αναγνώστη του κείμενου, όπως δεν ενδιαφέρει τον σύγχρονο ιστοριογράφο η ενότητα της ιστορίας εν γένει, αλλά το συμβάν. Και το συμβάν είναι το ζητούμενο από τη γενεαλογία, έτσι όπως μας την έχει περιγράψει ο Μ. Φουκώ.

Το μαρξικό κείμενο λοιπόν είναι η προϋπόθεση αυτής της Εισήγησης, εδώ στη Θεσσαλονίκη. Προϋπόθεση ενός λόγου για το κείμενο του Μάρξ. Μια κειμενολογία, θα μπορούσα να πω, στο βαθμό που η νέα αυτή επιστήμη μελετά το κείμενο από τη σκοπιά του αναγνώστη, παρεμβαίνει στο κείμενο, αξιολογεί και επιλέγει βάσει σχεδίου πολλαπλών επιλογών, διαβάσει το κείμενο δημιουργικά, με βάση τα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα που το ίδιο το κείμενο θέτει και τελικά γράφει για το κείμενο, εφόσον κάθε θεωρία και κάθε λόγος για το κείμενο οφείλει να έχει τη μορφή γραφής. Να είναι μια πρακτική γραφής. Η γνωστική διαδικασία που συνδέει την παραγωγή του νοήματος με την υποτιθέμενη ενότητα του μαρξικού έργου ως ενιαίου «όλου» και όχι με τις τομές και τις ασυνέχειες των κειμένων του, τείνει νομίζω σε ιδεολογισμό. Δηλαδή στον μαρξισμό ως ιδεολογία και όχι ως επιστήμη.

Πιστεύω πως μόνο η διαφοροποιημένη και διαφοροποιητική κειμενικότητα του Κ. Μάρξ, κατακερματίζει την ψευδή εικόνα του μαρξισμού ως «Συστήματος», δηλαδή ως κλειστού μορφώματος θεσμικού. Όπως το κείμενο παραπέμπει στην κλειστή ολότητα του έργου ως «τσιτάτο», άλλο τόσο αποσπά από το έργο, διασπά το έργο ως διαφοροποιητικός μηχανισμός. Η μελέτη του μαρξισμού σήμερα, μόνον τη μορφή μικρών κειμένων στα περιθώρια του κείμενου του Μάρξ, μπορεί να πάρει. Μορφή ανάλογη με το είδος των σημειώσεων που κράτησε ο Λένιν μελετώντας την «Επιστήμη της Λογικής» του Χέγκελ. Η φράση του Α. Κοζέβ: «Είναι δυνατό, πράγματι, το μέλλον του κόσμου (...) να εξαρτάται σε τελευταία ανάλυση, από τον τρόπο που διαβάζονται σήμερα τα κείμενα του Χέγκελ», ισχύει ασφαλώς μέσω της αναγνώσεως των κειμένων του Μάρξ.

Οι θεωρητικοί των τάσεων του μαρξισμού και όλοι εμείς οι μικροί αναθεωρητές, μικροί δογματικοί, μικροί αλτουσεριανοί που εμπορευόμαστε τον Μάρξ στις «αγορές» των Ανωτάτων Ιδρυμάτων, είμαστε χωρίς να το ξέρουμε καλοί ή κακοί κειμενογράφοι. Άνθρωποι καταδικασμένοι σε μια «συγκειμενική» μέθοδο ανάλυσης, αφού το πρότυπο των δικών μας μικρών κειμένων είναι πάντα το μεγάλο-πληθυντικό κείμενο του Κάρλ Μάρξ.

Η Εισήγηση αυτή διαβάστηκε στα εγκαίνια της Έκθεσης «Μαρξ-Ένγκελς» που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Γκαίτε στη Θεσσαλονίκη.

1. Μ. Φουκώ, «Η τάξη του Λόγου», Ηριδανός, 41 κ. επ.

Το «τρίτο είδος»

Ας μου επιτραπεί να διεκδικήσω απόψε για τον εαυτό μου την τελευταία κειμενολογική επιλογή σε μια σημειολογική κλίμακα προσέγγισης του κειμένου: την *απόλαυση*. Γιατί υπάρχει και στον Μάρξ, η *απόλαυση του κειμένου* που ευαγγελίζεται η σημειολογία όταν παραδέχεται ότι είναι «ακάθαρτη επιστήμη» (Ρ. Μπάρτ, «*Το μάθημα*»). Βέβαια, η προσέγγιση αυτή, ελάχιστα επιστημονική και συνεπώς αντιπαραγωγική (η επιστήμη είναι πάντα παραγωγή) οφείλει να αναλώνεται αμέσως. Μήπως όμως αυτός δεν είναι ο σκοπός του κειμένου, του επαναστατικού κειμένου, σκοπός της γραφής αλλά και της επαναστάσης: η ανάλωση της απόλαυσης και η τελειοποίηση της εντυχίας; Ό,τι ο Σαίν-Ζυστ θεωρούσε μέγιστο καθήκον της επαναστατικής δράσης.

Διαβάσαμε το «Κεφάλαιο» του Μάρξ απολαυστικά, όπως διαβάζουμε την «Ανθρώπινη κωμωδία» του Ονορέ ντε Μπαλζάκ, που είναι το «Κεφάλαιο» χωρίς την πρόθεσή του: Διαβάσαμε τον Μάρξ χωρίς τα σχόλια των τρίτων, στα αχανή περιθώρια του κειμένου του; Γίναμε ως αναγνώστες του κειμένου του Μάρξ, ασεβείς αναγνώστες, δηλαδή συγγραφείς και οι ίδιοι, σε μια αντεστραμμένη διαδικασία που υπερ-κωδικοποιεί ό,τι η ανάγνωση έχει προηγουμένως αποκωδικοποιήσει;

Όχι. Το κείμενο του Μάρξ – η αιτία για τις θεωρητικές τάσεις στον μαρξισμό – δεν είναι πάντοτε ήδη αναγνωσμένο. Είναι αντίθετα ένα κείμενο που θα διαβαστεί και θα μεταταγεί με την ανάγνωσή του, σε κείμενο «*τρίτης μορφής*», ούτε θεωρητικό ούτε λογοτεχνικό. Ένα *μεικτό είδος* κειμένου, όπως η «*Αναζήτηση*» του Μ. Προύστ.

Παρακαλώ ακούστε σαν ένα τέτοιο «*τρίτο είδος*» αυτό το απόσπασμα από τον *Πρόλογο* της «*Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*» του Κ. Μάρξ που μετάφρασα από την έκδοση της Πλειάδας («*Critique de l'économie politique*», Avant-propos, Pléiade (N.R.F.), v.I, p. 272-273).

Γράφει ο Μαρξ:

«*Ιδού, με λίγα λόγια, το γενικό συμπέρασμα στο οποίο έφθασα και που μου χρησίμευσε κατόπιν ως κατευθυντήριο νήμα των μελετών μου. Στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους οι άνθρωποι συνάπτουν σχέσεις καθορισμένες, αναγκαιές και ανεξάρτητες από τη θέλησή τους: αυτές οι παραγωγικές σχέσεις αντιστοιχούν σ' ένα δεδομένο επίπεδο της ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των σχέσεων διαμορφώνει την οικονομική δομή της κοινωνίας, το πραγματικό θεμέλιο πάνω στο οποίο υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό οικοδόμημα και στο οποίο αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές της κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής, διέπει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αντίθετα η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει τη συνείδησή τους».*

Σ' αυτό το απόσπασμα από τον σύντομο *Πρόλογο* που υπογράφει στο Λονδίνο ο Κάρλ Μάρξ στα 1859, σ' αυτό δηλαδή το κείμενο που τελειώνει με έναν στίχο του Δάντη από τη *Θεία Κωμωδία*, υπάρχει ολόκληρο το *μεικτό* στοιχείο που συναντάμε στα μεγάλα κείμενα: το *σχέδιο*, ο *φόβος* και η *υπέρβαση*. Πρόκειται πράγματι για κείμενο εξομολογητικό-αυτοβιογραφικό². Κείμενο προγραμματικό. Κείμενο που για πρώτη φορά από τον θάνατο του Χέγκελ, εκθέτει και πραγματώνει «τη συν-

θετική συστηματική μιας επιστήμης» και που ωστόσο συναινεί στο να έχει η λογοτεχνία (η ποίηση του Δάντη) τον τελευταίο λόγο:

«Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta³».

Οι αναγνώσεις

Διάβασα αυτό το κείμενο για να δείξω ότι η υφολογική και σημασιολογική του δομή, γίνεται κατανοητή μόνο εντός του ευρύτερου περιβάλλοντος που καθόρισε και τη σημασία του και τον τρόπο εκφοράς της. Το πρώτο ενικό πρόσωπο, ο εξομολογητικός τόνος, η αναφορά του στην τέχνη, μαζί με τις «*αρχές*» μιας επιστήμης που τίθεται για πρώτη φορά συστηματικά, είναι οι αναγκαίοι όροι για ένα κείμενο που γράφεται παράλληλα με σαράντα περίπου άρθρα στην «*New York Tribune*»⁴ με κείμενα στην «*Das Volk*» για επίκαιρα θέματα της εποχής (εξάπλωση του βρετανικού εμπορίου, εκδισαμοί του Ναπολέοντος του Τρίτου στον βασιλιά της Σαρδηνίας, συγγραφή του βιβλίου του «*Ο κύριος Φόγκτ*», που ήταν απάντηση στις κακότητες της «*αυτοκρατορικής συμμορίας των ψευδοδημοκρατών*»⁵. Αυτό το κείμενο του Προλόγου, είδος *μεικτό* θα προταχθεί στο έργο εκείνο που σύμφωνα με την κριτική του Ένγκελς στην «*Das Volk*», «*θα εγκαινιάσει τη γερμανική οικονομία, ανεξάρτητη και επιστημονική, όπως ακριβώς την εννοεί το γερμανικό προλεταριακό κόμμα*»: Την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*.

Ποιές είναι όμως οι συνθήκες που αυτό το ίδιο κείμενο διαβάστηκε από τον Εδουάρδο Μπερνστάιν στα 1900; Πως διαβάστηκε από τον Κάουτσκι και τον Πλεχάνωφ; Τι έχει μεσολαθήσει όταν ο Τρότσκι στα 1940 θα πεί ότι: «*ξέρουμε πως ο μαρξισμός είναι θεωρία ατελής και ότι η θεωρητική του επεξεργασία πρέπει να συνεχισθεί*; Τι οδηγεί τον Λ. Αλτουσέρ που διάβασε τον «*Πρόλογο*» και την «*Κριτική...*» ως προοίμια του «*Κεφαλαίου*», να προχωρήσει το 1974 σε αυτοκριτική για τις «*θεωρησιακές*» του αναγνώσεις, της περασμένης δεκαετίας (1965-1974); Τέλος, πως διαβάστηκε το ίδιο πάντα κείμενο από τον Α. Λεφέβρ όταν διερωτάται το 1975, αν «*είναι σήμερα ο κόσμος μας μαρξιστικός*;» (Α. Λεφέβρ, «*Χέγκελ, Μάρξ, Νίτσε*», Ράλπας 1976). Πότε ο Λεφέβρ αναμένει την «*κοινωνική επανάσταση*» που ευαγγελίζεται ο Μάρξ στην ελόμενη παράγραφο;

Αυτές τις «*φωνές*» ακούει ο περιφερειακός κοινωνιολόγος και γι' αυτό όλο και περισσότερο δοκιμάζεται, σκανδαλίζεται και προκαλείται να μεταβάλει το γνωστικό του αντικείμενο: τη *θεωρία*, σε κειμενολογικό. Δηλαδή σε *γραφή*. Ο κοινωνιολό-

2. «*Η ειδικότητά μου ήταν η νομική επιστήμη αλλά πάντα θεώρησα αυτή την γνωστική περιοχή, δευτερεύσα (Κ. Μαρξ, «*Critique...*», Avant-propos, Pléiade, (N.R.F.) v.I, p. 271).*

3. «*Εδώ ταιριάζει να εγκαταλείψεις κάθε υποψία, εδώ ο φόβος θα πρέπει να πεθάνει*».

4. «*Βήμα της Νέας Υόρκης*», δημοκρατική καθημερινή εφημερίδα με την οποία συνεργάστηκε ο Μάρξ από το 1851 έως το 1862.

5. «*Ο Λαός*», γερμανική εφημερίδα που έβγαине από τον Μάιο έως τον Αύγουστο του 1859 στο Λονδίνο. Στην εφημερίδα αυτή δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το μεγαλύτερο μέρος του «*Προλόγου*».

6. Από δημοσίευση του Φ. Ένγκελς, στο «*Λαϊκό Ημερολόγιο*», Μπράουνσβικ, 1878.

γος, που διερωτάται και ακούει: ο αναγνώστης-κοινωνιολόγος που διαβάσει, υποθέτει ότι οι αναγνώσεις (ερμηνείες) δεν τελειώνουν ποτέ, γιατί και το μαρξιστικό κείμενο δεν τελειώνει, όπως το «Βιβλίο της άμμου» του Χ.Α. Μπόρχες. Τότε είναι που αποφασίζει κι αυτός να γράψει. Να γράψει την ανάγνωση, έτσι που κι αυτή με τη σειρά της να γίνει μια άλλη γραφή αντικείμενο άλλης ανάγνωσης, βιβλίο κινητό, βιβλίο που παραπέμπει σε βιβλίο. Κυριολεκτικά βιβλίο της άμμου.

Διερωτώμαι, γιατί άραγε να μην θεωρηθεί το κείμενο ως προνομιακός τόπος (η άμμος) μιας συνεχούς ερμηνευτικής μετακίνησης; Γιατί να μην εκληφθεί ως ένα παίγνιο προτάσεων ανοιχτών, που αντιτίθεται στην συνολοποιητική σοβαρότητα του έργου; Παίγνιο προτάσεων, παίγνιο λόγων ερμηνευτικών, λογο-παίγνιο όπως ο κοινωνικός δεσμός, το ίδιο το «κοινωνικό» (social) σύμφωνα με την πρόταση του Ζ. Φ. Λυοτάρ στο κείμενό του για τη γνώση, (J.F. Lyotard, «La condition post moderne», Minuit, 1979).

Να αντιτάξουμε το κείμενο στο έργο. Τώρα είναι δυνατό.

Οι τέσσερις θέσεις

Στο κείμενο του «Προλόγου», υπάρχουν ήδη οι θέσεις εκείνες, που στοιχειοθετούν αναδρομικά και υπαινίσσονται προδρομικά όλα τα πιθανά κειμενικά παίγνια, δηλαδή όλες τις θεωρητικές τάσεις που θα προσπαθήσω να υποδείξω εδώ. Υποθέτω ότι οι τέσσερις θέσεις που θα επισημάνω, συνιστούν αναβαθμούς σε μια σειρά προτάσεων που συγκεκριαλιώνουν τις θεμελιακές προ-δια-γραφές ολόκληρου του μαρξικού έργου:

- κοινωνικές σχέσεις
- σχέσεις μεταξύ κοινωνικών δομών και επιπέδων
- διαλεκτική και ιστορία
- κοινωνική συνείδηση και κοινωνική ύπαρξη.

Αναλύω λοιπόν συντομογραφικά τις θέσεις.

«Σχέσεις καθορισμένες...»

Η πρώτη θέση, εντοπίζεται στη φράση: «στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους, οι άνθρωποι συνάπτουν σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες και ανεξάρτητες από τη θέλησή τους». Εδώ ο Κάρλ Μάρξ προτείνει ο ίδιος με το κείμενό του δυό αλληλοαναιρούμενες «αναγνώσεις», που αντιστοιχούν σε δυό διακριτές θεωρητικές τάσεις.

Α. Τη ρεβιζιονιστική τάση του Ε. Μπερνστάιν που «διαβάσει» την πρόταση αρνητικά, επηρεασμένος από τον αγγλικό ρεφορμιστικό σοσιαλισμό και τον γερμανικό σοσιαλισμό και που κατά συνέπεια αποκλείει τον καθοριστικό προσδιορισμό των ανθρωπίνων σχέσεων από την οικονομία. (Η κοινωνία προσανατολίζεται προς τον σοσιαλισμό από ένα ηθικό συναίσθημα παρόν σε κάθε άνθρωπο, δηλαδή από μια θέληση για ελευθερία και όχι υπό την επίδραση μιας οικονομικής αιτιοκρατίας).

Β. Την αντίθετη τάση του «ορθόδοξου» μαρξιστή Πλεχάνωφ ο οποίος «απαντά» στον αναγνώστη Μπερνστάιν, τονίζοντας τη σημασία της ανθρώπινης παρέμβασης ως μορφής επαναστατικής δράσης. (Ο Πλεχάνωφ με την έγκριση του Κάουτσκι υπάγει την πολιτική δράση στην επανάσταση, πράγμα που ο Μπερνστάιν θεώρησε «ανώφελο και σπασμωδικό»).

Το πρόβλημα όμως των κοινωνικών σχέσεων ανεξάρτητων από την ανθρώπινη θέληση, θέτει παλαιότερα και ο Έγγκελς γράφοντας ότι «η ιστορία είναι χώρος των μη συνειδητών προθέσεων και των μη ηθελημένων σκοπών». Αυτή ακριβώς τη

δήλωση του Φ. Έγγκελς αναστοιχειοθετεί η περιοριστή θέση του Λ. Αλτουσερ: «η ιστορία είναι μια διαδικασία χωρίς υποκείμενο». Στην «Απάντησή» του «στον Τζών Λιούις», ο Αλτουσερ απορρίπτει την άποψη του βρετανού θεωρητικού σύμφωνα με την οποία «ο άνθρωπος κάνει την ιστορία». Είμαι βέβαιος ότι η θέση του Αλτουσερ: «η ιστορία είναι μια διαδικασία χωρίς υποκείμενο» γιατί το «υποκείμενο-άνθρωπος είναι έννοια αστική», συνεπώς αντιμαρξιστική, προέρχεται κατ' ευθείαν από τη μαρξιστική ένδειξη του «Προλόγου»: «στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους...». Η ύπαρξη για τον Μάρξ παράγεται κοινωνικά, γιατί απλούστατα ο άνθρωπος – τουλάχιστον στον «ώριμο» Μάρξ του 1859 – δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνο το «σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων» (Μάρξ). Υπάρχουν τέλος οι «μάζες» που είναι το μόνο αναγνωρισμένο υποκείμενο που «κάνει την ιστορία». (Αλτουσερ).

Ο Μάρξ έξι χρόνια πριν συντάξει το κείμενο του «Προλόγου», σ' ένα γράμμα του στον Βείντεμάγιερ της 5ης Μαρτίου του 1852, είχε ήδη διευκρινίσει ότι ανάγγελεν ήδη στα 1848 στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο». Πως «κινητήρας της ιστορίας είναι η πάλη των τάξεων» και πως δεν ήταν αυτός «που είχε το προνόμιο» να ανακαλύψει την ύπαρξη των τάξεων (των «μαζών») και την πάλη μεταξύ τους.

Η μεταφορά του «οικοδομήματος»

Η δεύτερη θέση που διατυπώνεται στο κείμενο του «Προλόγου» είναι ότι οι παραγωγικές σχέσεις που οι άνθρωποι συνάπτουν ανεξάρτητα από τη θέλησή τους και που αντιστοιχούν σ' ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης, διαμορφώνουν στο σύνολό τους την οικονομική δομή της κοινωνίας ως πραγματικό θεμέλιο πάνω στο οποίο υψώνεται ένα νομικο-πολιτικό οικοδόμημα και αντιστοιχες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Εδώ ο Μάρξ καταφεύγει στη μεταφορά. Γράφει για την κοινωνία παρομοιάζοντάς την με ένα οικοδόμημα που «υψώνεται» πάνω σ' ένα «θεμέλιο», μια υποδομή. Η ίδια όμως η μεταφορά ως σχήμα λόγου έχει αφοριστικό χαρακτήρα από τη φύση της. Η σημειολογία τη θεωρεί ως «μέσο αποδιάθρωσης του νοήματος», ως τρόπο ρητορικό που μαζί με τη μετωνυμία συνιστά τους κύριους άξονες στην αυθαιόετη σχέση σημαίνοντος και σημειομένου και συνεπώς στη οποία διαφορούμενη ανάγνωση. Ήταν λοιπόν επόμενο η μεταφορική αυτή πρόταση, να προκαλέσει προβλήματα ερμηνείας. Ο Έγγκελς στο γράμμα του στον Μπλόχ αλλά και στον Στάρκενμπουργκ (25-1-1894) τονίζει ότι η μεταφορά ήταν αναγκαία στα 1859 και ότι σε κάθε περίπτωση οι οικονομικές σχέσεις συνιστούν «το καθοριστικό σε τελευταία ανάλυση στοιχείο». Σαράντα-τέσσερα χρόνια αργότερα από τα γράμματα αυτά, που δημοσιεύτηκαν μαζί με μια σειρά από άλλα σ' ένα βιβλίο με τίτλο: «Για το πεδίο ισχύς της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας» (δεν είναι τυχαίο ότι εκδότης του, ήταν ο ίδιος ο Ε. Μπερνστάιν), ο Κάρλ Κόρς, αγοίγει με τόλμη τη συζήτηση για τις λεγόμενες «αμοιβαίες δράσεις» ανάμεσα στη βάση και το εποικοδόμημα στο έργο του «Κάρλ Μάρξ», του οποίου μια παραλλαγή κυκλοφόρησε το 1975 και στα ελληνικά. Ο Κόρς θεωρεί ότι το «κατευθυντήριο νήμα» (Μάρξ) των προτάσεων του «Προλόγου» του '59 «περικλείει αναπότρεπτα στη θεωρη-

7. «Ο άνθρωπος είναι το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων» (Κ. Μάρξ).

τική τους μορφή, μια γενίκευση των καθορισμένων ιστορικών γεγονότων» (Κάρλ Κόρς, «Κάρλ Μάρξ», Οδυσσεύς, σ. 212-213). Γι' αυτό τον λόγο ο Κόρς υποστηρίζει ότι: «η θεωρία των «αμοιβαίων δράσεων» ή της «γενικής αλληλεξάρτησης» των κοινωνικών σφαιρών, στη μορφή που αναπτύχθηκε από τους μεταγενέστερους αστούς ρεφορμιστές κριτικούς και τελειοποιητές του Μάρξ, δεν προσφέρει σε καμιά περίπτωση στήριγμα σε όποιον πρέπει να αναζητήσει την αιτία της τυχόν αλλαγής σε κάποιο πεδίο της κοινωνικής ζωής – και γι' αυτό ούτε το μέσο για να πραγματοποιήσει με τέτοια αλλαγή – στη «δράση» της βάσης πάνω στο εποικοδομήμα ή στην «αντίδραση» του εποικοδομήματος πάνω στη βάση». Ο Κόρς, όπως αργότερα και ο Άλτουσερ, διαχωρίζει με ριζικό τρόπο τη θέση του από κάθε ρεφορμιστική αλλά και κάθε μηχανιστική ανάγνωση αυτού του κειμένου που για να διαβαστεί κάτω από το πρίσμα του διαλεκτικού υλισμού, θα πρέπει να φωτισθεί περισσότερο από τα μεταγενέστερα κείμενα του Κ. Μάρξ που το υποστηρίζουν. Η διαλεκτική, η διαλεκτική του Μάρξ, εγγράφεται μέσα από τη λογική του καθορισμού «στο παιγνίδι των διαφόρων βαθμίδων» (Άλτουσερ) που είναι το παιγνίδι μιας υπαρκτής «διαφορετικότητας». Και η διαφορετικότητα αυτή, έμφυτη στον ίδιο «τον τρόπο παραγωγής της κοινωνικής ζωής» (Μάρξ), είναι η ίδια η λογική (η εσωτερική αντικειμενική λογική) της εξέλιξης και της ταξικής πάλης. Αυτήν τη λογική της «αμοιβαίας δράσης», ο Άλτουσερ ονόμασε *επικαθορισμό*.

Η υλιστική διαλεκτική

Η τρίτη θέση του μαρξικού κειμένου αναφέρεται έμμεσα στη *διαλεκτική*. Τη διαλεκτική, όπως «μεγαλοφυσώς τη διαισθάνθηκε ο Χέγκελ, μέσα στη διαλεκτική των εννοιών» (Β.Ι. Λένιν, «Σημειώσεις πάνω στη Λογική του Χέγκελ», εκδ. Ρινόκωρος, σ. 95). Δηλαδή τη διαλεκτική ως πρόσβαση στην αντικειμενική ουσία μέσα από μια κριτική γνωσιολογία. Ο Κάρλ Μάρξ στην παράγραφο αυτή του «Προλόγου» του, με τον όρο «τρόπος παραγωγής» εννοεί: ένα αφηρημένο-τυπικό-γνωστικό αντικείμενο που δεν υπάρχει πραγματικά, αλλά που εισάγεται γνωστικά για να προσδιορίσει τον συνδυασμό των διαφόρων δομών και των επιπέδων. Δηλαδή των «περιφερικών δομών» (Πουλιαντζάς) αυτού του «τρόπου». Η διαλεκτική συνεπώς, αυτόν τον *αφηρημένο γνωστικό «τύπο»* συνδέει με την *πραγματικότητα* (τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό), ως εσωτερική διαδικασία που προσδιορίζει το όλον. Έτσι η υλιστική διαλεκτική εμφανίζεται ως γνώση του όλου δια μέσου των ιστορικών του στιγμών και την ίδια στιγμή είναι η απόδειξη ότι οι όροι με τους οποίους η γνώση κατανοεί την ολότητα είναι ιστορικοί, δηλαδή είναι παρμένοι από την «πραγματική κίνηση»

Ποιά θεωρητική τάση «διαβάζει» με αυτά τα γνωσιολογικά προϋποτιθέμενα τη μαρξιστική πρόταση του «Προλόγου»; Η «αναγνώση» του Γκ. Λούκατς, κατά πρώτο λόγο. Ο Λούκατς επαναξιολογεί τη διαλεκτική ως διαδικασία «αλληλοδιείσδυσης του πνεύματος στην ύλη» και όχι ως «κίνηση της ύλης» αποκλειστικά.

Πιστεύω ότι όλη η «συζήτηση» για τη διαλεκτική σήμερα, που σκοπεύει στο να επιστημονίσει τα λάθη του απλοϊκού υλισμού στηρίζεται στην πρόταση του Λούκατς που αντιτάχθηκε σε κάθε «απλοποιητική ερμηνεία της υλικότητας». Υπενθυμίζω εδώ ότι το πνεύμα, για τον Λούκατς «δεν μπορεί να εκφραστεί παρά μόνο με την ύλη».

Μια άλλη «ανάγνωση» που αντιστοιχεί και σε ανάλογη θεωρητική τάση, είναι η θέση που διατυπώνει ο Ζ. Π. Σάρτρ. Ο Σάρτρ, στην «Κριτική του διαλεκτικού λόγου», στοχεύει στην υπέρβαση της υλιστικής διαλεκτικής και του διαλεκτικού υλισμού από τον *μαρξισμό*. «Ανέκαθεν», γράφει, «είχα τη γνώμη ότι μια τόσο γόνιμη υπόθεση εργασίας, όπως είναι ο ιστορικός υλισμός, δεν μπορεί να θεμελιώνεται με κανένα τρόπο στην ασυναρτησία του *μεταφυσικού υλισμού*». Κατά συνέπεια ο μόλιος «διαλεκτικός λόγος» που αναγνωρίζεται από τον γάλλο φιλόσοφο, είναι εκείνος που θα λάβει υπόψη του τον άνθρωπο ως *ελευθερία επιλογής*. Είναι δηλαδή ο λόγος, που θα *αντείνει* στην πρώτη πρόταση (την πρώτη θέση) του αποσπάσματος από το κείμενο του «Προλόγου» που διάβασα. Βέβαια ο Σάρτρ, ποτέ δεν αμφισβήτησε τη δύναμη των πραγμάτων, την «αντικειμενικότητα». Για να μην θεωρηθεί συνεπώς ο ίδιος ιδεαλιστής, ορίζει τον άνθρωπο ως «υλική πραγματικότητα διαμέσου της οποίας η ύλη αποκτά τις ανθρώπινες λειτουργίες». Αυτόν το «νέο υλισμό» αποδεσμεύει ο γάλλος φιλόσοφος από τον μαρξισμό. Και κάτω από αυτήν τη συνθήκη, ο διαλεκτικός υλισμός – «εάν υπάρχει» – έχει νόημα μόνον ως «ελευθερία» (Σάρτρ).

Συνείδηση και κοινωνική ύπαρξη

Η τέταρτη και τελευταία θέση από το απόσπασμα αυτό του «Προλόγου» του '59, αναφέρεται στην πρωτοκαθεδρία της κοινωνικής ύπαρξης ως προς τη συνείδηση: «δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αντίθετα η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει τη συνείδησή τους» (Κ. Μάρξ). Με την πρόταση αυτή, συντελείται η «*αποδιάρθρωση του Χέγκελ*». Ο Μάρξ μ' αυτές τις δύο γραμμές, απελευθερώνεται κυριολεκτικά ο ίδιος από την ιδεολογική του νεανική ανώριμη περίοδο, από τον κόσμο μέσα στον οποίο γεννήθηκε και άρχισε να στοχάζεται, τον «πιο φενακισμένο και πιο αλλοτριωμένο κόσμο που μπορούσε να υπάρξει τότε στο χώρο της Ευρώπης των ιδεολογιών» (Λ. Άλτουσερ, «Για τον Μάρξ», γράμματα, σ. 72-73): τον κόσμο της *γερμανικής ιδεολογίας*. Η φράση του Μάρξ: «δεν είναι η συνείδηση...», είναι κατά τη γνώμη μου η πιό αυτοβιογραφική φράση που έγραψε ο μεγάλος στοχαστής και συγγραφέας. Για τη δική του συνείδηση πρόκειται. Η συνείδησή του είναι το θεωρητικό αλλά και το συγγραφικό διακυβευόμενο, η συνείδησή του ήταν «υποταγμένη σ' αυτή τη φανταστική δουλειά και στις αυταπάτες της» (Άλτουσερ) και η συνείδηση αυτή, κατανόησε ότι η αντικειμενικότητά της, δεν εξαρτάται από τον εαυτό της αλλά από την κοινωνική ύπαρξη που τη διαμορφώνει. Αν η «Φαινομενολογία του Πνεύματος» του Χέγκελ ήταν «η επιστήμη της συνείδησης» ως «είναι-εδώ-αμέσως του Πνεύματος» (Hegel, «La phénoménologie de l'Esprit», Aubier-Montaigne, v.I, p.31) η επίμαχη φράση του «Προλόγου» του '59 και όλο το έργο της μαρξικής ωριμότητας που εισάγεται μαζί της, είναι η επιστήμη της *κοινωνικής ύπαρξης*. Δηλαδή απερίφραστα, η *επιστήμη της ιστορίας*. Η «*επιστημολογική τομή*», που ο Άλτουσερ τοποθετεί γύρω στα 1845-46 («Γερμανική-Ιδεολογία» και «Θέσεις για τον Φόνεμπαχ») ολοκληρώνεται πιστεύω, μ' αυτή την οριακή φράση του «Προλόγου», γιατί αυτή η φράση, αναφέρεται σε «δύο από κοινού ευδιάκριτες θεωρητικές επιστήμες»: τον *ιστορικό* και τον *διαλεκτικό υλισμό*. «Έτσι ο Μάρξ», γράφει ο Άλτουσερ, «θεμελιώνοντας τη θεωρία της ιστορίας, με μιά μόνο κίνηση ξέκοψε.

από την προηγούμενη φιλοσοφική-ιδεολογική συνείδησή του και θεμελίωσε μία καινούρια φιλοσοφία, τον διαλεκτικό υλισμό». «Η διπλή αυτή θεμελίωση», θα συνεχίσει ο Άλτουσέρ επιγραμματικά στον πρόλογο του έργου του: «Για τον Μάρξ», έγινε «με μιά μόνη τομή». Σ' αυτή την εξαιρετική επιστημολογική συγκυρία, που συνιστά επανάσταση στη θεωρία, γεννιέται μία καινούρια φιλοσοφία από τη θεμελίωση μιάς επιστήμης. Και αυτή η επιστήμη της ιστορίας που αναφαιίνεται, είναι «ipso facto μια θεωρητική επανάσταση στη φιλοσοφία». (Λ. Άλτουσέρ).

Η τελευταία πρόταση του αποσπάσματος που σας διάβασα, θεμελιώνει και ότι θα ονομάζαμε: «Κοινωνιολογία της γνώσης και της ιδεολογίας». Οι θεωρητικοί της «Σχολής της Φραγκφούρτης», οι θέσεις του Μαξ Χορκχάιμερ που αρνούνται την αφελή ανάγνωση της επίμαχης πρότασης ως θεωρητικής αρχής που θα διαμόρφωνε μια θεωρία των εξωτερικών όψεων ως των μόνων συστατικών στοιχείων της πραγματικότητας, τέλος οι θέσεις του Χ. Μαρκούζε για τη γέννηση της κοινωνικής θεωρίας, έχουν ως αφετηρία αυτήν τη φράση από τον «Πρόλογο» του '59. Αν μάλιστα ως «ύπαρξη» θα πρέπει να θεωρήσουμε και τις συνθήκες που διαμορφώνει για τη συνείδηση όχι μόνον η οικονομία αλλά και ο Λόγος (ο λογοκεντρισμός), τότε έχει δίκιο ο Α. Άρατο που προλογίζοντας το κείμενο του Χορκχάιμερ «Το τέλος του Λόγου», έγραφε πως αναδιώνει «μια άποψη του ίδιου του Μάρξ: της ταυτόχρονης γέννησης και απο-ουσιαστικοποίησης της ατομικότητας» (Μ. Horkheimer, «Το τέλος του Λόγου», Έρασμος, 7).

Ο Α. Λεφέβρ σε ειδικό κεφάλαιο με τίτλο: «Κοινωνιολογία της γνώσης και ιδεολογίας», στο έργο του: «Η Κοινωνιολογία του Μάρξ» θεωρεί τις ιδεολογικές παραστάσεις που εκφέρονται από τη γλώσσα, ως στοιχεία αλλαγής της κοινωνικής συνείδησης, που με τη σειρά της θα πρέπει να θεωρηθεί «συνείδηση μιας πολύπλευρης και αντιφατικής «πράξης» (Α. Λεφέβρ, «Κοινωνιολογία του Μάρξ», Γκούτενμπεργκ, 76). Η «πράξη», κυρίως η συνειδητή επαναστατική πράξη καθορίζει τη συνείδηση, γιατί «μόνο με αφετηρία τη συνειδητή επαναστατική «πράξη» αρθρώνονται διαλεκτικά η σκέψη και η δράση» και μόνον τότε «η γνώση «αντανάκλα» την «πράξη». Συγκροτείται δηλαδή σαν στοχασμός πάνω στην «πράξη» (Α. Λεφέβρ). Και η ιδεολογία; Είναι η ιδεολογία μυστικοποιός παράσταση της «κοινωνικής ύπαρξης»; Έχει η ιδεολογία για τη «συνείδηση» μόνον αφρητική σημασία; Και στα ερωτήματα αυτά η απάντηση συνδέεται κατά τη γνώμη μου με το πρόβλημα της ανάγνωσης του κειμένου του Μάρξ. Αναφέρομαι ενδεικτικά στην ανάγνωση που επιχειρεί ο Άλτουσέρ μιας ομολογίας με τη φράση του «Προλόγου» πρόταση, από τη «Γερμανική Ιδεολογία»: Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία (Κ. Μάρξ). Στη «Γερμανική Ιδεολογία», η παραπάνω διατύπωση, γράφει ο Άλτουσέρ στο κείμενο του «Για την Ιδεολογία» (Λ. Άλτουσέρ, «Θέσεις», Θεμέλιο, 97), «εντάσσεται σ' ένα πλαίσιο πρόδηλα θετικιστικό». Η ιδεολογία ωστόσο αν δεν έχει ιστορία, όπως γράφει ο Μάρξ, τούτο δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να είναι παν-ιστορική. Με την έννοια ότι «η δομή και η λειτουργία της, έχοντας την ίδια αμετάλλακτη μορφή, είναι παρούσες μέσα σ' αυτό που ονομάζεται συνολική ιστορία, έτσι όπως ορίζει την ιστορία το «Μανιφέστο» σαν ιστορία της πάλης των τάξεων» (Λ. Άλτουσέρ). Για άλλη μια φορά η κειμενολογία συνδέοντας εσωτερικά κείμενο με κείμενο (στην προκειμένη περίπτωση τη «Γερμανική Ιδεολο-

γία» και τον «Πρόλογο» του '59) οδηγεί στην κατανόηση του κριτικού, αντιθετικιστικού, διαλεκτικού στοιχείου που στοιχειώνει το μαρξικό έργο και δεσμεύει όλους εμάς τους αναγνώστες του, να διαδύσουμε τον Μάρξ «με διαφορετικό τρόπο από ό,τι με μια απευθείας ανάγνωση, που έχει αιχμαλωτιστεί είτε μέσα στις ψευδείς προδηλότητες των ιδεολογικών εννοιών της νεότητάς του, είτε στις περισσότερες επικίνδυνες ίσως, ψευδείς προδηλότητες των φαινομενικά οικείων εννοιών των έργων της τομής».

Οι συγκυρίες της ανάγνωσης

Με την Εισήγηση αυτή, θέλησα να δείξω ότι οι θεωρητικές τάσεις του μαρξισμού δεν είναι όπως θα υπέθετε κανείς τα «κενά» του στο μέτρο που ο Μάρξ κατά την ομολογία του Λένιν «μας έχει δώσει μόνον τους ακρογωνιαίους λίθους». Δεν είναι ούτε η «κρίση» του, που εμφανίζεται «υπό μορφήν κριτικής» του μαρξισμού. (Μιλώ εδώ με τα λόγια του Πώλ ντε Μάν, που συνδέει «κρίση» και «κριτική»). Οι θεωρητικές τάσεις κατά τη γνώμη μου, εμφανίζονται και συγκροτούνται σε μερικές «θεωρίες» – και όχι σε «ιδεολογίες» – γιατί τα κείμενα του Μάρξ διαδίδονται από διαφορετική οπτική γωνία, ανάλογα με τις πολιτικές, τις ιδεολογικές και τις θεωρητικές συγκυρίες της ανάγνωσής τους. Δεν είναι μόνο η «οριοθετική γραμμή» ανάμεσα στα κείμενα του «νέου» και του «ώριμου» Μάρξ που διαμορφώνει δυό βασικές κατευθύνσεις στις τάσεις αυτές (αναφέρομαι σε μια κατεύθυνση που προσδιορίζεται από μια «ουμανιστική» ανάγνωση του Μάρξ και σε μια δεύτερη στην οποία συγκλίνουν οι επιστημονικές, αντι-περιγραφικές και αντι-ανθρωπιστικές αναγνώσεις) αλλά είναι και η ιστορική τομή που διαχωρίζει τις θεωρητικές τάσεις σ' αυτές που εμφανίστηκαν πριν και μετά το θάνατο του Στάλιν. Η κριτική της «προσωπολατρίας» από το Εικοστό Συνέδριο για παράδειγμα, δεν είχε μόνο πολιτικές αλλά και θεωρητικές συνέπειες (περίπτωση της μαρξιστικής θεωρίας στην Ιταλία και στη Γαλλία).

Θα μπορούσα συμπερασματικά να πω ότι ο μαρξισμός του Μάρξ γίνεται με την ανάγνωση των κειμένων του κάθε φορά. Γίνεται δηλαδή με τις αναγνωστικές του προεκτάσεις. Γι' αυτό ο μαρξισμός που απορρέει από την ανάγνωση του κειμένου και όχι τη χρήση του, από την αναζήτηση νοήματος στα κείμενα του Μάρξ και όχι στις προθέσεις των εποχιακών «αναγνωστών» του, δεν εκπίπτει σε δόγμα ή ρητορεία. Τα κείμενα, με τα εσωτερικά στοιχεία που τα συνδέουν και όχι ο Μάρξ ως ετογραφία ενδιαφέρον. Σε τελευταία ανάλυση η προσωπική θέση του ίδιου του «συγγραφέα» Μάρξ, απέναντι στις μεταγενέστερες αναγνώσεις των κειμένων του δεν έχει σημασία, γιατί του ερώτημα του πώς θα αντιδρούσε ο Μάρξ για την «ανάγνωση» (τις θεωρητικές τάσεις) των γάλλων παραδείγματος χάριν μαρξιστών της περασμένης δεκαετίας, ισοδυναμεί με το πώς θα αντιδρούσε ένας άλλος Μάρξ στη δική του θέση.

Τα ερωτήματα

Τα μόνα ερωτήματα που ενδεχομένως τίθενται εδώ είναι:

α). Αν αυτές οι θεωρητικές τάσεις, υπερβάσεις, αναθεωρήσεις ή επιστροφές στο μαρξικό κείμενο που αντιστοιχούν και σε ανάλογες πολιτικές στάσεις, «αλλάζουν» ή όχι τον κόσμο σύμφωνα με το κείμενο της «Ενδέκατης Θέσης για τον Φόνερ-ματ».

β). Αν εμείς οι αναγνώστες, όχι τόσο του Μάρξ αλλά των θεωρητικών τάσεων του μαρξισμού, είμαστε μαρξιστές;

Στο πρώτο ερώτημα, η απάντηση δεν είναι αισιόδοξη. Η «περίοδος της κοινωνικής επανάστασης» που ανάγγελε το κείμενο του «Προλόγου» του '59, δεν έχει φτάσει ακόμη. Κι η «αλλαγή στα οικονομικά θεμέλια» (Μάρξ), δεν συνοδεύεται από καμιά «ανατροπή». Όσες λοιπόν θεωρητικές-δογματικές τάσεις δεν προχώρησαν ερμηνευτικά την πρόταση του Μάρξ, συναρτώντας την με τα νέα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά στοιχεία που προσδιορίζουν την «αλλαγή» από πλάγιους- τρίτους δρόμους αντιφάσκουν τελικά στην ίδια την «Ενδέκατη Θέση». Διαφορετικά, πώς εξηγούν ότι η ατομική ιδιοκτησία παραμένει ουσιαστικά απρόσβλητη ακόμα και εκεί που έχει θεσμικά καταργηθεί ή ότι οι σχέσεις παραγωγής δεν έχουν μετασηματισθεί ριζικά ή τέλος, ότι το Κράτος πουθενά δεν έχει συρρικνωθεί αλλά αντίθετα σοσιαλιστικά ευημερεί;

Στο δεύτερο ερώτημα, απαντώ για λογαριασμό μου. Η Θεσσαλονίκη – alma mater αλλά και ο εξομολογητικός «Πρόλογος» του '59, μου δίνουν θάρρως το δικαίωμα. Αναγνώστης λοιπόν των θεωρητικών τάσεων του μαρξισμού κι εγώ, τώρα στα σαράντα μου χρόνια, συνομήλικος με τον κύριο Τέστ του Πώλ Βαλερύ, μη μπορώντας να συγκρατήσω ούτε το καλύτερο ούτε το χειρότερο, ξαναβλέποντας τώρα την ουσία είκοσι βιβλίων και κυρίως επαναλαμβάνοντας την επανάληψη ακόμη και στις απρόβλεπτες περιοχές της γραφής, εγώ που ωστόσο δεν μπόρεσα ακόμη να πω όπως ο κύριος Τέστ «Maturare!...», γιατί ποιός μπορεί να προσθέσει εύκολα στον εαυτό του αυτό που βρήκε, εγώ λοιπόν που το δίλημμα: μαρξιστής ή επαναστάτης δεν το έθεσα στον εαυτό μου, λέω απόψε πως δεν είμαι μαρξιστής. Είμαι ένας παραβάτης, αν ως παράβαση καταλαβαίνω ό,τι αποκλίνει από το Νόμο, κάθε Νόμο, ακόμη και τον μαρξιστικό. Βέβαια, στο επίπεδο του κειμένου και της πάντοτε διφορούμενης γραφής κάθε μεγάλου συγγραφέα – και του Μάρξ ως συγγραφέα – το: μαρξιστής ή παραβάτης, δεν ισχύει. Γιατί η μαρξική γραφή είναι παράβαση, και τότε, στον αιώνα της, και τώρα. Ο Μάρξ ήταν ο ίδιος παραβάτης, ο μεγάλος εξώγαμος γυιός του δέκατου-έννατου αιώνα όπως ο Νίτσε και ο Φρόντ. «Παιδί χωρίς πατέρα, που πληρώνει ακριβά το κρίμα του σε τούτο το Δυτικό Πολιτισμό», όπως είχε γράψει ένας διπλά «αποκλίνων» σύγχρονός μας.

Πως να είναι όμως κανείς παραβάτης, όταν ακόμη μιλά το κείμενο; Όταν το ύδωρ, είναι λάλον;⁸

Θεσσαλονίκη / 14.11.84

8. Βλ. Κ. Παπαρηγόπουλου, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Βιβλ. όγδοο, κεφάλ. τρίτο, σελ. 167.